

اثرات و پیامدهای مهاجرت معکوس در تحولات محیطی - اکولوژیکی و کالبدی روستاهای ساحلی شهرستان رشت

زهرا ملکی

دانشجوی دکترای جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، واحد رشت، دانشگاه آزاد اسلامی، رشت، ایران

نصرالله مولایی هاشجین^۱

استاد گروه جغرافیا، واحد رشت، دانشگاه آزاد اسلامی، رشت، ایران

محمد باسط قرشی مینا آباد

استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، واحد رشت، دانشگاه آزاد اسلامی، رشت، ایران

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۶/۳۱ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۱۰/۱۰

چکیده

مهاجرت بازگشتی فرایند مهاجرت از روستا به شهر و اقامت نسبتاً طولانی در آنجا و سپس بازگشت به موطن روستایی است. عوامل مختلفی در این فرایند تأثیر داشته و مهاجران بازگشته در تحولات روستا نقش ایفا کرده‌اند. هدف تحقیق حاضر تحلیل و اثرات پیامدهای مهاجرت‌های معکوس در تحولات روستایی شهرستان رشت در طی دو دهه اخیر است. سؤال اصلی مقاله این است که تحولات روستاهای بخش ساحلی در ابعاد مختلف توسعه تا چه حدی در تعداد و میزان مهاجرت معکوس رابطه دارد و میزان تفاوت‌ها و اثرات و پیامدهای مهاجرت‌های معکوس در روستاهای ساحلی و جلگه‌ای چگونه بوده است؟ به همین منظور به روش کتابخانه‌ای و میدانی به دنبال جمع‌آوری اطلاعات و اسناد مورد نیاز بوده و جهت تکمیل داده‌ها و اطلاعات از ابزاری مانند مشاهده مستقیم و عکس و پرسشنامه نیز استفاده نموده و برای تعیین جامعه نمونه در مطالعات میدانی از روش مورگان استفاده شده است. نتایج به دست آمده از تحقیق نشان می‌دهد مهاجرت‌های روستایی در طی سال‌های اخیر شدت یافته و خانواده‌ها تمایل زیادی برای بازگشت به روستاها دارند. این روند در روستاهای ساحلی به دلیل برخورداری از آب و هوای ساحلی بیش از سایر نقاط شدت دارد و اثرات اجتماعی، اقتصادی، کالبدی و فرهنگی بر جای گذاشته است که بیشترین اثر آن در بخش کالبدی قابل مشاهده است.

واژگان کلیدی: مهاجرت، مهاجرت معکوس، روستاهای ساحلی، شهرستان رشت.

مقدمه

مهاجرت و جابه‌جایی مکانی انسان‌ها، به‌عنوان موضوعی پایدار در رشته‌های گوناگون علوم انسانی و اجتماعی، توجه پژوهشگران را به خود معطوف داشته است. پویایی رابطه انسان‌ها با مکان در قلب پدیده‌ی مهاجرت قرار داشته است. به علت گستردگی مهاجرت در دنیای امروز، همه جوامع بشری به نحوی با چالش مهاجرت به‌خصوص مهاجرت جوانان از روستا به شهرها مواجه هستند (Sajjadpour, 2005: 64). مهاجرت نقش اساسی در فعل‌وانفعالات مختلف اجتماعی و جمعیتی دارد. علاوه بر این، مهاجرت با تأثیرپذیری مهاجران از جنبه‌های مختلف اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی از محیط جدید، آثار مهمی بر سیمای ظاهری و همچنین زندگی روزمره افراد دارد که در قالب تغییرات و دگرگونی‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی نمود می‌یابد. مهاجرت از روستا به شهر فرآیندی است گریزناپذیر که با آهنگی متفاوت در تمام کشورهای جهان تجربه شده است. وجود منابع و امکانات مختلف اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و ... در مناطقی که مهاجرپذیر هستند، باعث جذب جمعیت از سایر مناطق می‌شود. درحالی‌که نقاط دیگر به دلیل عدم دسترسی به این امکانات در زمره نقاط دفع‌کننده جمعیت محسوب می‌شوند. در دوره صنعتی شدن به دلیل نیاز شهرهای صنعتی به نیروی کار، این مهاجرت‌ها از ملزومات آن دوره بوده است؛ اما پس از آن، روند بی‌رویه مهاجرت به سمت شهرها باعث بروز مشکلات بسیاری برای کلان‌شهرها و ساکنان آن‌ها و نیز خود مهاجران شده است که مدیریت شهری را متزلزل نموده است. شکل غالب مهاجرت در کشورهای جهان سوم من جمله ایران، حرکت یک‌سویه و عموماً بدون بازگشت روستائیان به شهرها است، اما طی دهه اخیر در نواحی روستایی کشور الگوی دیگری از مهاجرت تحت عنوان مهاجرت معکوس شکل گرفته است. به‌طوری‌که در نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰ تعداد مهاجرین معکوس (شهر به روستا) بیش از مهاجرت روستا - شهری بوده است. طی این دوره تعداد افرادی که از شهر به روستا مهاجرت کرده‌اند ۷۵۵۵۴۶ نفر و تعداد افرادی که از روستا به شهر مهاجرت داشته‌اند ۶۵۵۲۵۱ نفر بوده است (General Census of Population and Housing, Iran Statistics Center, 2017). در واقع مهاجرت معکوس در این دوره برخلاف دوره‌های قبل بیش از ۱۰۰ هزار نفر بیشتر از مهاجرت روستا به شهر بوده است. از آنجا که هرگونه سیاست‌گذاری و آینده‌نگری در نواحی روستایی با ساختار جمعیت به‌طور مستقیم و غیرمستقیم ارتباط پیدا می‌کند، تحلیل الگوهای جابه‌جایی جمعیت و عوامل مؤثر بر آن اهمیت به‌سزایی دارد. از این‌رو تحقیق حاضر به بررسی علل شکل‌گیری مهاجرت معکوس در نواحی روستایی می‌پردازد. محدوده مورد بررسی روستاهای ساحلی شهرستان رشت است به علت استقرار در فضای گردشگری، از خصوصیات و مطلوبیت‌های عملکردی ویژه و مختلفی برخوردار گردیده به‌طوری‌که طی سال‌های اخیر مهاجرت معکوس به سکونتگاه‌های شهری و روستایی این محدوده در اشکال دائمی و موقت شکل گرفته است.

به دنبال کاهش کیفیت زندگی شهری در ایران مهاجرت از شهر به روستا ۱۵ درصد کل مهاجرت‌های کشور را در بر گرفته و این در حالی است که مهاجرت از روستا به شهر ۱۳ درصد اعلام شده است. رشد فزاینده‌ی زندگی شهری در ایران طی ۵۵ سال اخیر به گونه‌ای بوده که جمعیت شهری از ۳۴ درصد در سال ۱۹۶۰ به ۷۳ درصد در حال حاضر رسیده است؛ این در حالی است که آمار جهانی از ۳۴ به ۵۴ درصد تغییر کرده و نشان می‌دهد جمعیت شهرنشین ایران بسیار بیشتر از میانگین جهانی است. پیامد این تحول، زیست‌پذیری پایین و نزول کیفیت زندگی در

شهرها است که به دو چالش مهم نظام توسعه شهری ایران تبدیل شده است مهاجرت معکوس (مهاجرت از شهر به روستا)، از پدیده‌های مثبتی است که در سال‌های اخیر در کشور شاهد آن هستیم. تداوم این روند می‌تواند ضمن کاهش بخشی از مشکلات جامعه شهری ایران، به آبادی و رونق دوباره روستاها و توزیع نسبتاً عادلانه جمعیت در فضای جغرافیایی کشور بیانجامد. از آنجایی که مسئله مهاجرت، مسئله‌ای بسیار مهم و حیاتی برای روستاهای کشور است و باعث ایجاد اختلالات و موقعیت‌های ویژه‌ای برای شهرها و به‌ویژه روستاها می‌شود، مطالعه این مسئله ضرورت و اهمیت ویژه‌ای دارد. این تحقیق در چارچوب رویکرد مذکور با توجه به وجود ارتباط تنگاتنگ بین گردشگری و روستاهای ساحلی شهرستان رشت ضمن بررسی چگونگی این تحرک و جابه‌جایی بین نواحی شهری سعی در شناسایی و تحلیل عمده‌ترین علل شکل‌گیری جریان مهاجرت معکوس به روستاهای این محدوده دارد. بر اساس موارد مطرح‌شده سؤال اساسی این است که مهاجرت از شهر به روستاهای ساحلی جلگه گیلان چه پیامدهایی داشته است؟

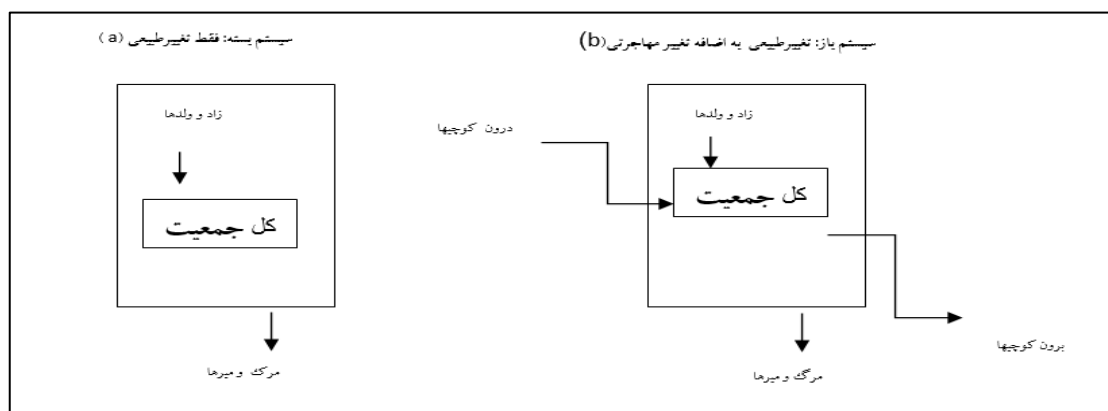
رویکرد نظری

از برگشت جمعیت یا جریان ضد شهرنشینی با عنوان مهاجرت معکوس نام‌برده می‌شود، این نوع مهاجرت یعنی مهاجرت از شهر به روستا شامل کارشناسان و کارمندان دائم و افرادی می‌گردد که به علت مشکلات فراوان شهری اقدام به چنین مهاجرت‌هایی می‌کنند (Lucas, 2002: 166). مهاجرت معکوس را می‌توان حالتی از حالات «شهر گرایی نواحی روستایی» قلمداد کرد، چرا که شهر گرایی حومه‌ها و نواحی روستایی فرایندی اجتماعی است که شامل گسترش ایده‌ها و شیوه‌های زندگی شهری در نواحی روستایی بوده و مشخص‌ترین حالت آن، حرکت جمعیت از شهرها به نواحی روستایی است (Pacion, 1985: 183). از آنجا که مهاجرت در عمل مستلزم بسترهای مناسب در مبدأ و مقصد است، فقدان شرایط بهینه در هر یک از مکان‌های مبدأ و مقصد به مهاجرت نکردن منتهی می‌شود؛ اما تمایل به مهاجرت ممکن است همچنان قوی باقی بماند. شهر به عنوان مقصد مهاجرت و روستا به عنوان مبدأ مهاجرت در صورت فقدان مؤلفه‌های مکانی- فضائی مؤثر به عدم مهاجرت منجر می‌شود. در مورد شهر اگر فرد محل سکونت مناسب، توانایی مالی لازم و انس با شهر نداشته باشد و در مورد روستا اگر فرد محل سکونت مناسب، تأمین شغلی، درآمد مکفی، هم‌نشینی با خویشاوندان، علاقه به زندگی در محل روستا و غیره داشته باشد مهاجرت صورت نمی‌گیرد (Taherkhani, 2002: 84).

در رابطه با حدود اداری و سیاسی یک کشور دو نوع مهاجرت، داخلی و خارجی قابل ذکر است. مهاجرت خارجی «مهاجرت مردم از کشوری به کشور دیگر» به کلیه حرکات « اطلاق می‌شود و مهاجرت‌های داخلی جمعیتی هستند که در درون مرزهای یک کشور انجام می‌گیرد (Taghavi, 1999: 118). مهاجران داخلی ممکن است از شهر به شهر، روستا به شهر، شهر به روستا و روستا به روستا نقل مکان بکنند. بیشترین میزان مهاجرت بر حسب مبدأ و مقصد شامل مهاجرت از شهر به شهر است و مهاجرت از روستا به شهر، از شهر به روستا، از روستا به روستا و وارد شده از خارج از کشور به ترتیب در رده‌های بعدی قرار می‌گیرند. در این سرشماری منظور از شهر هر یک از نقاطی است که دارای شهرداری است (Results of the General Census of Population and Housing, 2006).

لی معتقد است، حجم مهاجرت در یک قلمرو مشخص نسبت مستقیم با درجه تنوع مناطق موجود در آن قلمرو و همچنین نسبت مستقیم با گوناگونی مردم آن منطقه و نیز نسبت معکوس با میزان مشکلات غالب بر موانع مداخله کننده دارد در صورتی که شدیداً کنترل نشود، نرخ مهاجرت در طول زمان افزایش می‌یابد. لی مهاجرت را جریانی غالباً منظم می‌داند و می‌گوید در مقابل هر جریان اصلی مهاجرت، یک ضد جریان به وجود می‌آید. (یعنی همیشه مهاجرینی خواهند بود که به این نتیجه می‌رسند که دریافت اولیه آن‌ها، منطبق با واقعیت نبوده و یا به اهداف خود نرسیده‌اند و به محل مبدأ خود باز خواهند گشت)

او معتقد است که شدت جریان خالص مهاجرت (یعنی جریان منهای ضد جریان) نسبت مستقیم با اهمیت عوامل منفی در مبدأ دارد یعنی عوامل دافعه مبدأ به نسبت مهم‌تر از عوامل جاذبه مقصد است. لی در مورد خصوصیات مهاجران می‌گوید: مهاجرت یک جریان انتخاب کننده است به این معنا که مهاجرین نمونه‌های تصادفی جمعیت در مبدأ نیستند و مهاجرینی که به عوامل مثبت در مقصد پاسخ می‌دهند به طور مثبتی انتخاب می‌شوند یعنی نسبت به جمعیت کلی در مبدأ دارای کیفیت بالاتری هستند (تحصیل کرده‌تر، سالم‌تر، جاه‌طلب‌تر و ...) و مهاجرینی که به عوامل منفی در مبدأ پاسخ می‌دهند به طور منفی انتخاب می‌شوند برای مثال در قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم اکثر مهاجرین اروپایی به امریکای شمالی، روستائیان غیر ماهری بودند که به خاطر مشکلات اقتصادی، آزار مذهبی یا سیاسی و ... از سرزمین اصلی خود رانده شده بودند. درجه انتخاب مثبت با مشکل موانع مداخله کننده افزایش می‌یابد، به این معنی که افراد هر قدر تحصیل کرده‌تر باشند مایل‌اند مسافت طولانی‌تری را برای یافتن فرصت‌های اشتغال مناسب طی کنند (Todorah, 1988: 23-25).

تصویر شماره ۱- تغییر جمعیت در اثر مهاجرت

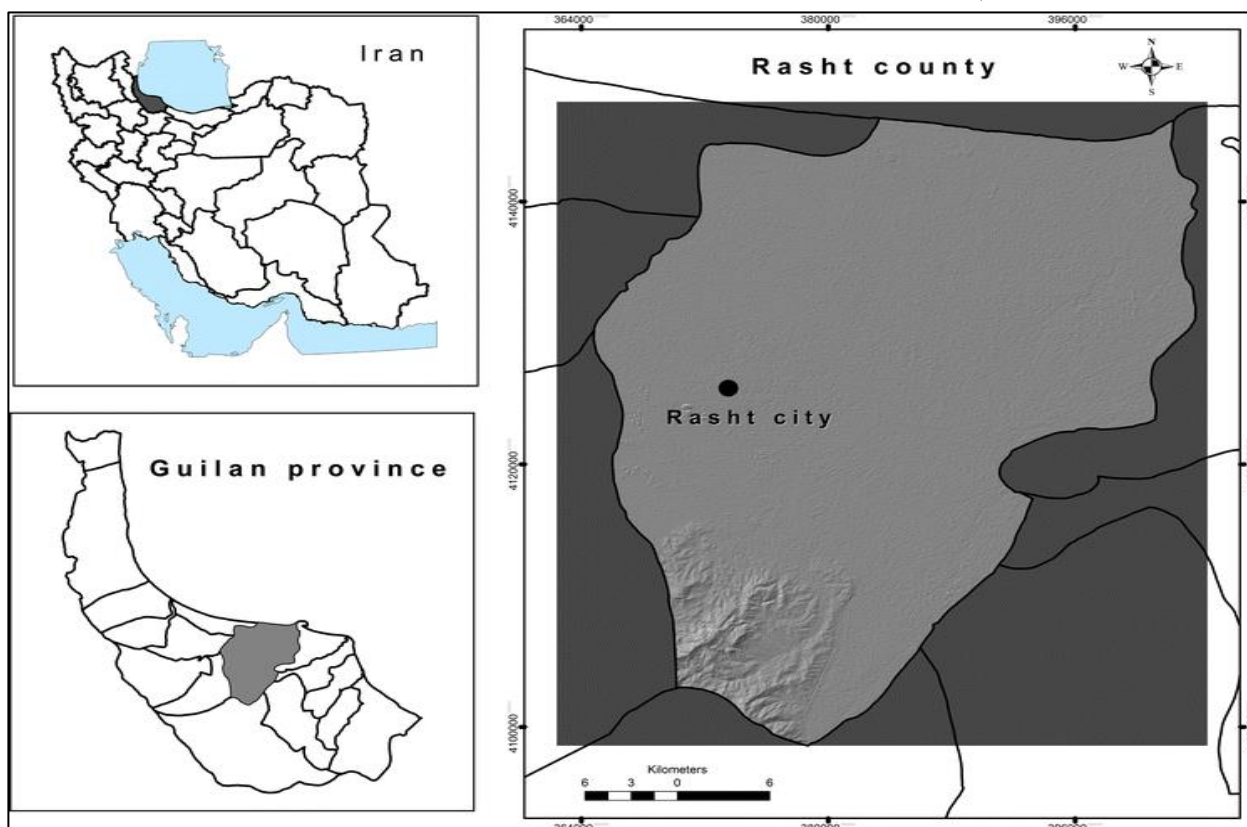
Source: (Research findings)

تغییرات جمعیت هر ناحیه از سطح زمین نشان دهنده بین دو نیرو است: ۱- تغییر طبیعی (رشد طبیعی): حاصل تفاوت بین زاد و ولد و مرگ و میر است. چنانچه تعداد زاد و ولد در یک دوره بیش از مرگ و میر باشد، کل جمعیت افزایش پیدا می‌کند و اگر کمتر باشد کاهش می‌یابد. ۲- مهاجرت: این رابطه ساده (زاد و ولد - مرگ و میر) بر اثر نیروی دوم (مهاجرت) تغییر می‌یابد. وقتی تعداد درون کوچی بر تعداد برون کوچی، فزونی یابد افزایش جمعیت حاصل می‌گردد و برعکس هنگامی که کوچ از محلی بیشتر شود، جمعیت کاهش می‌یابد. تغییرات خالص کل جمعیت به سبب عمل متقابل چهار عامل پدید می‌آید: تولد و درون کوچی، کل جمعیت را افزایش می‌دهد و

مرگ و برون کوچی، کل جمعیت را کاهش می‌دهد. ممکن است درون کوچی در نواحی کوچک مهم‌ترین عامل افزایش جمعیت باشد، مثل یک ده کوچک یا بخشی از یک شهر، ولی در سطح کشوری کم‌اهمیت است. موضوع مهاجرت در کل جمعیت جهان تغییری پدید نمی‌آورد زیرا تا زمانی که مسافرت بین سیارات انجام نگرفته باشد از لحاظ اهداف دموگرافی، زمین یک سیستم بسته محسوب می‌شود (Haggett, 2008: 247).

منطقه مورد مطالعه

شهرستان رشت در مرکز گیلان واقع شده است و از جانب شمال به دریای خزر و شهرستان بندر انزلی و از جنوب به شهرستان رودبار و از شرق به آستانه اشرفیه و از غرب به شهرستان فومن محدود می‌شود مساحت این شهرستان معادل ۱۴۲۷ کیلومتر مربع است (Planning and Budget Organization; 1998; p. 17). محدوده مورد مطالعه شامل روستاهای ساحلی شهرستان رشت که در سه دهستان چاپارخانه، حاجی بکنده و علی آباد زیبا کنار پراکنده شده‌اند این دو دهستان در طول جغرافیایی ۴۹ درجه و ۳۳ دقیقه تا ۴۹ درجه و ۵۵ دقیقه و در عرض جغرافیایی ۳۷ درجه و ۲۲ دقیقه تا ۳۷ درجه و ۲۷ دقیقه قرار گرفته است که از شمال به دریا، از شرق به شهرستان آستانه اشرفیه و غرب به شهرستان بندر انزلی ختم می‌گردد.

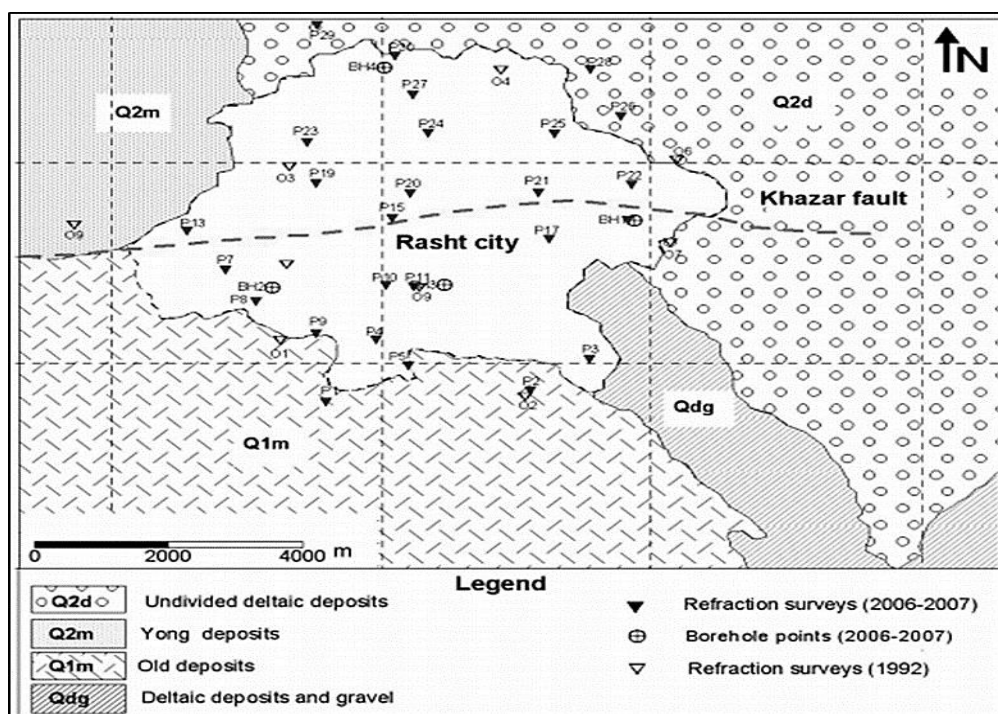
نقشه ۱- موقعیت شهر رشت

Source: (<https://link.springer.com>)

ویژگی‌های طبیعی

- توپوگرافی

محدوده مورد مطالعه در دلتای ورودی به دشت حاصل خیز سفید رود واقع گردیده و بعد از سلسله ارتفاعات البرز تا سواحل دریای خزر هیچ گونه پستی و بلندی مهمی به چشم نمی‌خورد و در جلگه مرکزی گیلان در مثلی که در حد فاصل امامزاده هاشم - کياشهر - حسن رود تشکیل می‌شود. قرار دارد و بر خلاف جلگه شرقی و جلگه شمال غربی استان دارای وسعت زیادی است. گستردگی جلگه مرکزی به همراه عبور رودخانه‌های متعدد از داخل و حاشیه آن و هم‌جواری با دریا و کوهستان، چشم‌اندازهای طبیعی، باعث تنوع در فعالیت‌های اقتصادی آن نیز شده است. ناهمواری‌های این شهرستان از جنوبی‌ترین نقطه تا شمالی‌ترین نقطه آن به ترتیب واحدهای جغرافیایی ذیل به چشم می‌خورد (Iran Consulting Engineers, 1989, p. 9).

Source: (https://www.annalsofgeophysics.eu) نقشه ۲-ویژگی‌های شهر رشت

- واحد کوهستانی

این ناحیه که درصد اندکی از مساحت آن را در بر می‌گیرد شامل ارتفاعات شمالی دامنه‌های البرز در منطقه امام زاده هاشم به سمت شهرستان شفت است کوه‌های منطقه عموماً از جنگل‌های متراکم و انبوه پوشیده شده و با توجه به شیب بالا کمتر دستخوش عوامل فرسایش قرار دارد و در مجموع حفظ و پایداری آب و خاک منطقه شدیداً به پوشش جنگلی آن وابسته است. لذا تراکم جمعیت و تمرکز سکونتگاه‌های روستایی در این بخش نیز اندک است

- اراضی پایکوهی

این منطقه که در حد واسط کوهستان و واحد جلگه قرار دارد عمدتاً پادگان‌های آبرفتی و مخروط افکنه‌ها را در بر می‌گیرد. مرز این واحد به طرف مناطق کوهستانی با پوشش جنگلی به طرف مناطق جلگه‌ای یا اراضی کشاورزی مشخص می‌گردد. شیب زمین در این بخش تا حدودی ملایم گشته و جریان رودخانه‌ای به تبع آن بار رسوبی خوبی

را در این بخش به جای گذاشته و مخروط افکنه رودخانه‌ای در آن تشکیل می‌گردد به دلیل دارا بودن شرایط مناسب قسمت عمده‌ای از اراضی زیر کشت محصولات مختلف قرار گرفته یا به سمت کوهستان زیر پوشش جنگل قرار دارد.

- بخش جلگه‌ای شهرستان رشت

این بخش بیشترین مساحت شهرستان را در بر می‌گیرد و آن هم به دلیل شیب کم و دارا بودن شرایط مطلوب برای بیشتر فعالیت‌های عمرانی، استقرار سکونتگاه‌ها، فعالیت‌های زراعی مناسب است. واحد جلگه‌ای شهرستان رشت در واقع بخشی از دلتای سفیدرود را تشکیل می‌دهد که در این محدوده دارای بیشترین گستردگی است و به دلیل فرسایش‌پذیری زیاد حوضه آبخیز سفیدرود عمق رسوبات در این منطقه بالادست و بنابراین در نواحی ساحلی نیز پیشروی خشکی به دریا مشاهده می‌گردد.

— نوار ساحلی:

نوار ساحلی که قسمت‌های شمالی بخش‌های خشک بیجار، خمام و لشت نشاء را در بر می‌گیرد به وسیله باندهای ماسه‌ای از جلگه جدا شده است این واحد به دلیل دارا بودن شرایط مطلوب برای فعالیت‌های صیادی، توریستی بسیار مناسب است.

زمین‌شناسی

سلسله جبال البرز، یک مرز هیدرولوژیکی اقلیمی را بین فلات مرکزی گودال خزر تشکیل می‌دهد. کوه‌های البرز از چینه‌های ضخیم سنگ‌های رسوبی، آذرین بیرونی و دگرگونی تشکیل شده که سن آن‌ها از پر کامبرین تا دوران چهارم متفاوت است، این کوه‌ها در اواخر دوران مزوزوئیک تا اواخر دوران سوم به وجود آمده و گسل‌ها و چین‌خوردگی‌های کوهزایی با فاز آلپین موجب شکل‌گیری نهایی این کوه‌ها شده است. دشت‌های ساحلی بین کوهپایه‌های البرز و دریای خزر از رسوبات دریایی، رودخانه‌ای و بادی با ضخامت‌های متفاوت تشکیل گردیده است، دشت‌ها معمولاً دارای بهارخواب‌های کم شیب است که در نتیجه عقب‌نشینی دریا به وجود آمده است. آنچه که می‌توان در مورد زمین‌شناسی استان گیلان به ویژه شهرستان رشت بیان کرد پیدایش آن در دوران چهارم است. ارتفاعات موجود در سطح زمین از ۷۰۰ هزار سال پیش که تاریخ بیشترین گسترش یخچال در سطح زمین وجود داشته و تقریباً وضع کنونی خود را از آن تاریخ بازیافته است، این دوران با تکامل و گسترش بسیار زیاد حیات جانوری توأم است.

در طول دوران چهارم قدیم و جدید پسروی آب به صورت مرحله‌ای انجام می‌شده است. در ارتباط با مطالعات انجام‌شده قدیم‌ترین پادگانه‌های دریایی گیلان و تالش مربوط به اواخر دوران چهارم قدیم یعنی از ۸۰۰۰۰ تا ۳۰۰۰۰ سال قبل است. این پادگانه‌ها مخصوصاً در طرفین مخروط افکنه‌ای سفیدرود از پای دامنه‌های کوهستان‌ها به سمت شمال تا مدار شهرهای رودسر، لنگرود، لاهیجان، رشت، فومن و ... در سطح وسیعی گسترده شده‌اند (Eslah, 1995: 91).

گسل‌های مهم منطقه که در لرزه‌خیزی و افزایش تخریب مؤثرند به شرح ذیل می‌باشند.

- ۱- گسل شمال البرز با روند شمال غرب- جنوب شرق با شیب زیاد به سمت غرب
  - ۲- گسل لاهیجان با روند شمال شرق - جنوب غرب
  - ۳- گسل ماسوله با روند شمال غرب - جنوب شرق
  - ۴- گسل رودبار با روند شرق- غرب با شیب زیاد به سمت شمال
- آمار داده‌های لرزه‌ای و تاریخی نشان می‌دهد که این ناحیه از توان لرزه‌خیزی بالایی برخوردار است و مطابق نقشه خط زمین‌لرزه‌ای ایران این ناحیه در منطقه تخریب متوسط تا زیاد قرار دارد. زلزله ویرانگر با شدت $7/3$ ریشتر در ۳۱ خرداد ۱۳۶۹ در منطقه و سایر زلزله‌هایی که در منطقه ثبت شده است.
- منطقه مورد مطالعه که در جنوب غربی دریای خزر در شمال ایران قرار گرفته است از نظر زمین‌شناسی بین بلوک خزر در شمال و پهنه ایران مرکزی در جنوب واقع شده است (Molaei, 1995: 7).
- از نظر زمین‌شناسی محدوده مورد مطالعه در سه بخش زیر تقسیم می‌شود.

زمین‌شناسی ناحیه ساحلی

زمین‌شناسی واحد ساحلی، مشتمل بر نهشت‌های ساحلی و ماسه‌بادی مربوط به عهد حاضر است این نهشته‌ها در امتداد دریای خزر از جفرود شروع شده و در علی آباد زیبا کنار در مجاورت آبادی حسین کیان ختم می‌شود. چشم انداز این منطقه بسیار زیبا و اکثر مجتمع‌های توریستی، دولتی و شخصی در این باریکه قرار گرفته است بر اساس مطالعات استخراج شده مساحت این باریکه در اثر پیشروی و پسروی دریای خزر کاهش و یا افزایش می‌یابد.

— زمین‌شناسی ناحیه جلگه‌ای:

این ناحیه که در ارتفاع ۲۰- تا ۱۰۰ متر قرار دارد سراسر از شالیزارهای برنج پوشیده شده است نهشته‌های دریایی و نهشته‌های دلتایی تفکیک نشده حاصل از عملکرد سفیدرود و رسوبات ساحلی کهن و نهشته‌های آبرفتی مربوط به عهد حاضر دیده می‌شود.

زمین‌شناسی ناحیه کوهپایه‌ای:

ناحیه کوهپایه در ارتفاع بیش از ۱۰۰ متر قرار دارد تا ارتفاع ۵۰۰ متر نهشته‌های ساحل در دهستان لاکان و نهشته‌های دلتایی در سنگر اطراف سفیدرود گسترده شده است.

اقلیم شهر رشت

شرایط آب و هوایی به موازات دیگر عوامل محیطی از مهم‌ترین عوامل مؤثر در استقرار و شکل‌گیری سکونتگاه‌ها به شمار می‌آید. هرگونه دخل و تصرف انسانی نیز در محیط به مقدار زیادی تابع شرایط آب و هوایی است توجه به این ویژگی در برنامه‌ریزی عمرانی و طرح‌های کالبدی آمایش سرزمین از دیدگاه‌های مختلف حائز اهمیت است. مطالعه آب و هوایی شهرستان رشت نشان می‌دهد که این منطقه در فصول گرم و سرد سال تحت تأثیر سیستم‌های مختلف فشار قرار دارد هر یک از این سیستم‌ها در مقیاس محلی و منطقه‌ای تأثیرگذار بوده و بعد از ورود به سواحل دریای خزر به نوع دریایی تبدیل می‌گردند و مهم‌ترین این سیستم‌ها عبارت‌اند از: پرفشار سیبری، پرفشار آזור و پرفشار اطلس شمالی در زمستان. کم فشار آسیایی در تابستان. هر یک از این سیستم‌ها منشاء جریان‌های مختلف آب و

هوایی بوده و میزان بارش و رطوبت و دما، پایداری هوای منطقه را تحت تأثیر قرار می‌دهند در ذیل به اختصار به تشریح عناصر جوی منطقه به اطلاعات آن از ایستگاه رشت استخراج شده است پرداخته می‌شود.

جدول ۱: مشخصات ایستگاه سینوپتیک شهر رشت

نام ایستگاه	موقعیت جغرافیایی		آمار موجود		نوع ایستگاه
	طول	عرض	ارتفاع به متر	دوره	
رشت	۴۹۳۹	۳۷۱۲	۳۶۷	۱۳۸۲-۹۲	سینوپتیک

Source: (Meteorological Organization, 2013)

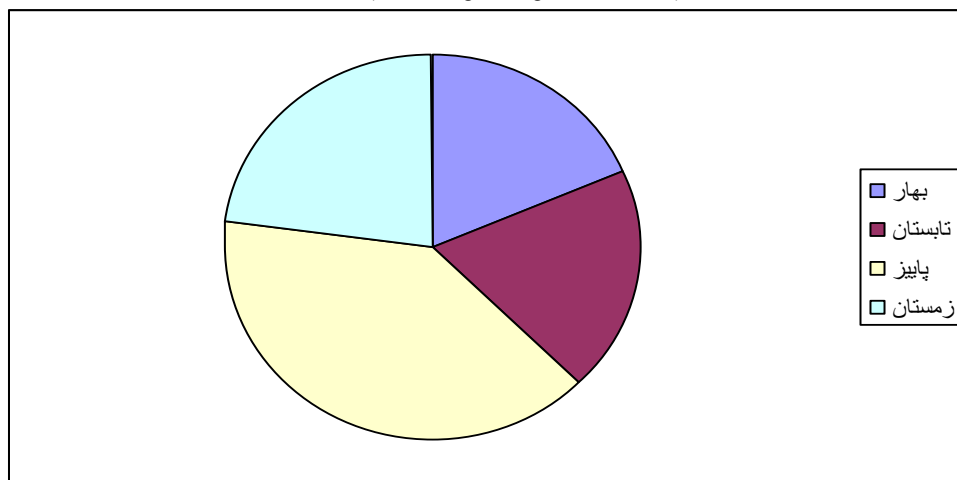
- بارندگی

مطالعه بارندگی ایستگاه مورد مطالعه در سال‌های آماری نشان می‌دهد که آذر ماه با ۱۹۸/۷۴ و خرداد ماه با ۳۵/۵۲ میلی متر بارندگی، پرباران‌ترین و کم باران‌ترین ماه‌ها هستند، بررسی آمار بارندگی فصلی سال‌های آماری شهر رشت نیز نشان می‌دهد که در فصل بهار ۲۵۰/۰۸ میلی‌متر، در فصل تابستان ۲۵۸/۰۹ میلی‌متر، در فصل پاییز ۵۲۹/۶۲ میلی‌متر و در فصل زمستان ۳۱۳ میلی‌متر است. بنابراین فصل پاییز پرباران‌ترین و فصل تابستان کم باران‌ترین فصل‌ها هستند (Meteorological Organization, 2013).

جدول ۲: بارندگی ماهانه ایستگاه رشت (میانگین ۱۰ ساله)

ردیف	میانگین به میلی‌متر	بارندگی فصلی
آذر	۱۰۸/۹	۵۲۹/۶
آبان	۱۹۸/۷	
مهر	۱۸۷/۸	
شهریور	۱۴۳	۲۵۸
مرداد	۱۶۰	
تیر	۳۵/۵	
خرداد	۶۲/۳	۲۵۰
اردیبهشت	۴۳/۸	
فروردین	۶۸/۳	
اسفند	۹۴/۱	۳۱۳
بهمن	۸۱/۲	
دی	۱۲۷/۳	
میانگین سالانه	۱۰۴/۵	

Source: (Meteorological Organization, 2013)

نمودار شماره ۱: بارندگی فصلی ایستگاه رشت

Source: (Meteorological Organization, 2013)

پیامدهای محیطی و اکولوژیکی مهاجرت معکوس

امروزه در نتیجه رشد مهاجرت‌های روستا-شهری حدود ۲۵ درصد از جمعیت کشور در روستاها زندگی می‌کنند. این در حالی است که قبل از شروع تغییراتی که از آن با نام مدرنیته یاد می‌شود و همه حوزه‌های زندگی اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ما را درنوردید، روستاها درصد بیشتری از جمعیت را در خود جای می‌دادند.

مهاجرت‌های گسترده به شهرها مسائل و مشکلات عدیده‌ای را به ویژه در پایتخت یا برخی از مراکز استان‌ها به وجود آورده است. بی‌کاری، حاشیه‌نشینی و انواع آسیب‌ها و مسائل اجتماعی مانند اعتیاد، سرقت و مسائلی از این دست کمترین پیامدهای مهاجرت بی‌رویه به شهرها بوده است. در واقع در پنج دهه اخیر، یعنی از برنامه عمرانی سوم تا به امروز موضوع توسعه، برنامه‌ریزی منطقه‌ای، بحث آمایش، بحث طرح کالبدی ملی و متوازن‌سازی توسعه و کاستن از توسعه نامتوازن، همگی موضوع‌هایی بوده که به اشکال مختلف با یکدیگر ارتباط دارند و در نهایت به موضوع توسعه پایدار و توسعه همه جانبه ختم می‌شود. در حال حاضر با سخت‌گیری‌ها و محدودیت‌های اقلیمی که در بارش و تغییرات آب و هوایی وجود دارد، در برخی از مناطق دیگر مهاجرت از حق انتخاب خارج شده و صحبت از نوعی الزام و اجبار و مهاجرت‌های اکولوژیکی به عنوان موج جدید مهاجرت‌ها در میان است. این امر می‌تواند تعادل‌های نیم‌بند فعلی جمعیتی بین هم قطب‌ها و پهنه‌ها و عرصه‌های مختلف جغرافیایی جمعیتی را در سطح کلان کشور و روستا-شهر در معنای مورد نظر این بحث را به هم بزند و روندهای مهاجرتی را تشدید کند. روستا در معنای اصلی آن با کشاورزی گره‌خورده و عنصر حیاتی کشاورزی نیز آب است و خاک و خاک بدون آب هم برای زندگی روستایی- کشاورزی محلی از اعراب ندارد. حتی اگر خاک یک منطقه حاصلخیز و مستعد کشاورزی باشد بدون بارندگی و آب دیگر روستا معنایی نخواهد داشت. یکی موضوع کار و اشتغال و هزینه‌های زندگی در شهر است که جمعیت زیادی از روستاییان را مجبور به بازگشت کند و دیگری ایجاد، کشف و پیدا کردن فرصت‌هایی برای اشتغال و کار که خیلی مبتنی بر کشاورزی و آب نباشد. اگر این دو در بلندمدت و یا در میان‌مدت اتفاق بیافتد ممکن است بتوان مهاجرت معکوس مهاجرت معکوس را مشاهده نمود؛ که البته این امر موجب زیبایی و رونق بیشتر روستاها خواهد شد و به روستاها رونقی دوباره خواهد داد در روستاهای ساحلی ۷۸/۸ درصد معتقدند که مهاجرت معکوس موجب رونق و زیبایی روستاها شده است در روستاهای مرتبه دوم در حد متوسط تا زیاد موجب رونق شده است و در روستاهای مرتبه سوم نیز در حد متوسط تا زیاد موجب زیبایی روستاها شده است

جدول ۳: میزان تأثیر مهاجرت معکوس بر بهره‌مندی از اقلیم و چشم‌انداز زیبا

شرح	بسیار زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	مجموع
روستاهای ساحلی	۲۶	۵	۱	۱		۳۳
درصد	۷۸/۸	۱۵/۲	۳/۰	۳/۰		۱۰۰
روستاهای با فاصله کم از ساحل	۳	۱۰	۱۶	۴		۳۳
درصد	۹/۱	۳۰/۳	۴۸/۵	۱۲/۱		۱۰۰
روستاهای با فاصله زیاد	۳	۱۴	۱۴	۲		۳۳
درصد	۹/۱	۴۲/۴	۴۲/۴	۶/۱		۱۰۰
مجموع	۳۲	۲۹	۳۱	۷		۹۹
درصد	۳۲/۳	۲۹/۳	۳۱/۳	۷/۱		۱۰۰

Source: (research findings)

در اصل بهره‌گیری از منابع طبیعی روستاها نیازمند دانش گسترده است؛ زیرا یکی از ابزارهای بسیار کارآمد در بازار جهانی و رقابت حمایت از خودکفایی ملی در امر تولید است. منابع طبیعی روستایی سهم عمده‌ای از تولید داخلی را به خود اختصاص داده است به همین علت بهترین استراتژی برای کنترل نرخ بیکاری در کشور سرمایه‌گذاری در عرصه مسئله صنعتی است. ما می‌توانیم با توسعه علوم و تکنولوژی مدرن کشاورزی نه تنها محصولات کشاورزی را به سایر کشورها صادر کنیم، بلکه شاخص اقتصادی کشور را نیز به نحو کارآمدی افزایش دهیم. دولت به طور واقعی به دنبال کمک به بخش کشاورزی و دامداری است و باید بسترهای توسعه این دو صنعت را به روش‌های مدرن و علمی مهیا کند تا دامداران و کشاورزان دلگرم به فعالیت کارآمد در حیطه کاریشان شوند. استفاده بهینه از منابع روستایی به عنوان حلقه تمام‌کننده زنجیره ارزش محصولات کشاورزی، نقشی اساسی در توسعه پایدار بخش کشاورزی داشته و از ایجاد ضایعات در محصولات کشاورزی جلوگیری می‌کند. ایجاد مراکز اشتغال‌زایی در این حوزه انتخابیه یک اولویت مهم اجتماعی و اقتصادی برای مردم به شمار می‌آید و در صورتی که دولت برنامه‌ریزی کارآمدی در این راستا انجام دهد بسیاری از مشکلات بیکاری جوانان برطرف خواهد شد. بخش خصوصی باید در سطح ملی با اتکا بر یک استراتژی علمی آغاز شود. در حال حاضر در روستاهای ساحلی از نظر ۷۸/۸ درصد در حد بسیار زیاد تا زیاد مهاجرت موجب بهبود تأسیسات و تجهیزات در روستا شده است در روستاهای با فاصله کم از ساحل در حد زیاد تا متوسط موجب بهبود تأسیسات و تجهیزات در روستا شده و در روستاهای با فاصله زیاد در حد متوسط موجب بهبود تأسیسات و تجهیزات در روستا شده است در مجموع وضعیت در روستاهای ساحلی بهتر بوده است

جدول ۴: میزان تأثیر مهاجرت معکوس بر بهبود تأسیسات و تجهیزات در روستا

شرح	بسیار زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	مجموع
روستاهای ساحلی	۱۸	۱۱	۴	۰	۰	۳۳
درصد	۵۴/۵	۳۳/۳	۱۲/۱	۰/۰	۰/۰	۱۰۰
روستاهای با فاصله کم از ساحل	۳	۹	۱۹	۲	۰	۳۳
درصد	۹/۱	۲۷/۳	۵۷/۶	۶/۱	۰	۱۰۰
روستاهای با فاصله زیاد	۱۰	۲۱	۲	۰	۰	۳۳
درصد	۳۰/۳	۶۳/۶	۶/۱	۰	۰	۱۰۰
مجموع	۲۱	۳۰	۴۴	۴	۰	۹۹
درصد	۲۱/۲	۳۰/۳	۴۴/۴	۴/۱	۰	۱۰۰

Source: (research findings)

به طور کلی می‌توان سه دوره متفاوت از مهاجرت‌های روستا-شهری را در ایران از دهه ۳۰ تاکنون مشخص نمود. الف- در دوره اول که به قبل از اصلاحات ارضی بر می‌گردد، میزان مهاجرت‌ها بسیار پایین بوده و اکثر مهاجرت‌ها بین روستاها صورت می‌گرفت. ب- دوره دوم مهاجرت‌های روستایی بین سال‌های ۱۳۴۵ تا ۱۳۶۵ رخ داده است. این دوره با اجرای قوانین اصلاحات ارضی رژیم سابق همراه بوده است. عوامل متعددی به افزایش مهاجرت در این دوره کمک کرده‌اند؛ از جمله می‌توان به بیکار شدن روستاییان در نتیجه دگرگون شدن سیستم زراعی سنتی به نظام ماشینی کشاورزی و جایگزین شدن ماشین به جای نیروی انسانی و گسترش صنایع شهری اشاره نمود. ج- دوره سوم مهاجرت‌های روستا به شهر از ابتدای وقوع انقلاب اسلامی تا نیمه دوم دهه ۷۰ ادامه می‌یابد در اوایل انقلاب کاهش قابل ملاحظه‌ای در آهنگ مهاجرت‌های روستایی حاصل شد؛ اما از دهه ۶۰ دوباره مهاجرت‌های روستایی

آغاز شد. از مهم‌ترین انگیزه‌های مهاجرت در این دوره از حیث اقتصادی عدم تعادل میان بازده نیروی کار روستایی و اقتصاد شهری و از حیث اجتماعی، انزوا زدایی جامعه روستای و ارتقای تحرک روانی و اجتماعی روستاییان بود که در این خصوص فرایند جنگ و انقلاب تأثیر مهمی داشته‌اند. از این رو مهاجرت‌های عظیم روستاییان بی زمین و دهقانان به شهرها آغاز شد. مهاجرت‌های روستایی در این دوره با ترک زمین، فروش احشام، کاهش شدید در تولیدات کشاورزی، گرایش خاص روستاییان با درآمد بالاتر به زندگی شهری و ایجاد یک قشر از دهقانان ثروتمند همراه بود. بر اساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۰۱، ۱۳۳۵ میلیون نفر از جمعیت ۱۹ میلیونی کشور در مناطق روستایی ساکن بوده‌اند؛ حدود ۶۹ درصد جمعیت در مناطق روستایی زندگی می‌کرده‌اند. در سرشماری ۱۳۴۵ نسبت جمعیت شهری ۳۸ درصد کل جمعیت بوده اما این نسبت در آخرین سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۷۵، به حدود ۶۲ درصد کل جمعیت افزایش یافته است. تعداد جمعیت شهرنشین از سال ۱۳۳۵ تا سال ۱۳۷۵ حدود ۶ برابر شده است و پیش‌بینی می‌شود تا سال ۱۴۰۰ (هجری-شمسی) جمعیت شهرنشین کشور به ۸۰ درصد کل جمعیت افزایش یابد. تعداد شهرهای کشور در سال ۱۳۳۵ از ۱۹۹ شهر به ۶۱۴ شهر در سال ۱۳۷۵ افزایش یافت (Iran Statistical Center, 1335 to 1996). این افزایش شدید در میزان جمعیت شهرنشین تنها به دلیل زاد و ولد صورت نگرفته است بلکه در نتیجه جابجایی و تحرک قسمت عمده‌ای از جمعیت مناطق روستایی است که به دلیل برهم خوردن اقتصاد روستایی و فقر گسترده به سوی شهرها هجوم آورده‌اند. به هنگام سرشماری سال ۱۳۳۵، ۱۰/۷ درصد کل جمعیت در نقاطی غیر از زادگاه خود سکونت داشته‌اند. در این دوره ۳/۹ درصد به شهرستان‌های غیر مجاور خود مهاجرت کرده‌اند. چون در سرشماری ۱۳۳۵ و ۱۳۴۵ محل تولد و اقامت افراد بر حسب شهرستان پرسش شده و زادگاه افراد بر حسب شهر و روستا مورد مطالعه قرار نگرفته است، لذا میزان خالصی از مهاجرت روستاییان به شهرها به دست نمی‌آید. امکان بررسی مهاجرت‌های داخلی و خارجی کشور بر اساس داده‌های سرشماری ۱۳۴۵ نیز بسیار محدود است. از طرف دیگر به دلیل تغییر محدوده‌های جغرافیایی، مقایسه نتایج آن با داده‌های سرشماری ۱۳۳۵ نیز بسیار مشکل است. از مجموع حدود ۲۵ میلیون نفر جمعیت کل کشور در سال ۱۳۴۵، ۸۰/۶ درصد متولد شهرستان محل سرشماری خود بوده و ۱۲/۷ درصد را مهاجران شهرستان‌های دیگر و متولدین خارج از کشور تشکیل می‌داده‌اند. از این عده ۸۰/۲ درصد در نقاط شهری و ۱۹/۸ درصد در نقاط روستایی سکونت داشته‌اند. نتایج این دو سرشماری نشان می‌دهد که ۲ درصد به نسبت مهاجران افزوده شده که مربوط به مهاجرت‌های روستاییان به شهرها می‌باشند. در سال ۱۳۳۵ افرادی که حداقل یک‌بار محل تولد خود را تغییر داده‌اند و در جای دیگر ساکن شده‌اند، معادل ۱۱ درصد است که این رقم در سال ۱۳۵۵ به ۲۲/۶ درصد کل جمعیت همان سال می‌رسد. روند افزایش مهاجرین از سال ۱۳۴۵ به بعد شدت می‌یابد که معلول اثراتی مانند اصلاحات ارضی و جذب اعتبارات عمرانی کشور در مناطق شهری است. به طور کلی رشد و گسترش خدمات و صنایع در شهرها و کاهش بازده نهایی در مناطق روستایی به دلیل ظاهر شدن اثرات اصلاحات ارضی و بالا رفتن قیمت نفت موجب سرریز شدن جمعیت روستایی به شهرها بوده است. در سال ۱۳۴۵، ۴/۶ درصد جمعیت ساکن در مناطق روستایی را افرادی تشکیل داده‌اند که متولد محل سکونت خود نبوده‌اند که این رقم در سال ۱۳۵۵ به ۵/۳ درصد رسید که این رقم نشانگر ناچیز بودن مهاجرت بین مناطق روستایی است (Asayesh, 1998: 35).

بر اساس داده‌های سرشماری سال ۱۳۶۵، حدود ۵/۸ میلیون نفر محل سکونت خود را تغییر داده‌اند که از این عده کمتر از ۷۰۰ هزار نفر از خارج به کشور مهاجرت کرده‌اند و ۴/۹ میلیون نفر مهاجران داخلی هستند. در فاصله سال‌های ۱۳۵۵ تا ۱۳۶۵، هرچند جنگ موجب شده تا بسیاری از ساکنان مناطق شهری درگیر جنگ تحمیلی، محل زندگی خود را تغییر دهند ولی حرکت جمعیت روستایی به شهرها اهمیت ویژه‌ای داشته است. در این دوره در حدود ۲۲۲۵۷۴۵ نفر از مناطق روستایی مهاجرت کرده‌اند که ۷۰ درصد به شهرها و تنها ۳۰ درصد به نقاط روستایی دیگر وارد شده‌اند. بر اساس سرشماری ۱۳۶۵، بیش از ۳/۸ میلیون نفر در شهرها زندگی می‌کرده‌اند که متولد روستا بوده‌اند. مقایسه محل اقامت قبلی با محلی که در آبان ماه سال ۱۳۷۵ سرشماری شده‌اند، نشان می‌دهد که ۲۱/۶۸ درصد از کل مهاجران از روستا به شهر و تنها ۱۰/۸ درصد از روستا به روستا در طی ده سال قبل از سرشماری ۱۳۷۵ مهاجرت کرده‌اند. نتیجه‌ای که از این توزیع حاصل می‌شود این است که بالغ بر ۴۰ درصد جمعیت شهرنشین کشور منشاء روستایی دارند یا به عبارتی کسانی هستند که از روستا به شهر مهاجرت کرده‌اند. حال این سؤال مطرح می‌شود که اگر تمام این افراد دوباره به روستا برگردند برای جنگل و محیط‌زیست روستا چه اتفاقی خواهد افتاد و به‌طور حتم پاسخ آن تخریب کامل اراضی جنگلی است بحثی که با برگشت اندک افراد به روستاها در شرف انجام است و حدود ۷۹ درصد از افراد پاسخگو بیان داشته‌اند که در حال حاضر در روستاهای ساحلی تخریب جنگل اتفاق افتاده است. میزان تخریب در روستاهای مرتبه دوم در حد متوسط است و در روستاهای مرتبه سوم نیز تخریب در حد متوسط بوده است در مجموع میزان تخریب جنگل در حد بیشتر از سایر روستاها بوده است

جدول ۵: میزان تأثیر مهاجرت معکوس بر تخریب جنگل

شرح	بسیار زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	مجموع
روستاهای ساحلی	۱۳	۱۳	۵	۲	۳۳	۳۳
درصد	۳۹/۴	۳۹/۴	۱۵/۲	۶/۱	۱۰۰	
روستاهای با فاصله کم از ساحل	۲	۱	۲۳	۷	۳۳	۳۳
درصد	۶/۱	۳	۶۹/۷	۲۱/۲	۱۰۰	
روستاهای با فاصله زیاد	۶	۶	۲۱	۶	۳۳	۳۳
درصد	۱۸/۲	۱۸/۲	۶۳/۶	۱۸/۲	۱۰۰	
مجموع	۱۵	۲۰	۴۹	۱۵	۹۹	۹۹
درصد	۱۵/۲	۲۰/۲	۴۹/۵	۱۵/۲	۱۰۰	

Source: (research findings)

سال‌های اخیر اجرای طرح‌های اشتغال‌زایی در روستاها و صدور مجوز برای تغییر کاربری اراضی کشاورزی برای ساخت مسکن جوانان، بیشترین علت رشد روند مهاجرت معکوس در محدوده بوده است. بر اساس ابلاغیه جدید برای ساخت مسکن جوانان صدور مجوز تغییر کاربری برای حداقل ۵۰۰ متر زمین کشاورزی داخل محدوده روستایی مانعی ندارد، البته شرط اصلی صدور مجوز در این زمین‌ها اقامت دائمی است نه اینکه این خانه‌ها برای تفریح و اقامت فصلی ساخته شوند و اکثر زمین‌ها با این عنوان تغییر کاربری می‌گیرند و بعداً به عنوان ویلا بفروش مرسند و در واقع برای سکونت گردشگران مورد استفاده قرار می‌گیرند تا روستائیان اما با حمایت مدیران روستا در طی سال اخیر تغییر کاربری صرفاً برای مهاجرت‌های معکوس صادر می‌گردد و بنا به اظهارات مدیران مهاجرت‌های معکوس در تغییر کاربری اراضی نیز تأثیرگذار بوده است میزان تأثیر در روستاهای ساحلی بیشتر بوده است

جدول ۶: میزان تأثیر مهاجرت معکوس بر تغییر کاربری اراضی زراعی

شرح	بسیار زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	مجموع
روستاهای ساحلی	۱۷	۱۲	۳	۱		۳۳
درصد	۵۱/۵	۳۶/۴	۹/۱	۳/۰		۱۰۰
روستاهای با فاصله کم از ساحل	۲	۱۱	۲۰			۳۳
درصد	۶/۱	۳۳/۳	۶۰/۶			۱۰۰
روستاهای با فاصله زیاد	۱	۱۲	۱۷	۳		۳۳
درصد	۳	۳۶/۴	۵۱/۵	۹/۱		۱۰۰
مجموع	۲۰	۳۵	۴۰	۴		۹۹
درصد	۲۰/۲	۳۵/۴	۴۰/۲	۴		۱۰۰

Source: (research findings)

پیامدهای کالبدی - فضایی مهاجرت معکوس

ساخت و سازهای روستایی به عنوان یکی از ارکان تأثیرگذار در کاهش مهاجرت از روستا به شهر، همواره از دغدغه‌های مردم و مسئولان این بخش بوده و به همین منظور و برای افزایش نظارت بر این ساخت‌وسازها و کاهش تخلفات، مواد قانونی در وزارت کشور تصویب شده است که معروف‌ترین آن کمیسیون ماده ۹۹ دهیاری‌ها است. در این قانون بر نظارت دستگاه‌های متولی مانند دهیاری‌ها و بخشدارها و همچنین برخور با متخلفان این حوزه تأکید شده است، اما ساخت و ساز در روستاها به صورت آرام و نامحسوس تغییر نموده است. میزان ساخت و ساز در روستاهای ساحلی به نظر حدود ۸۹ درصد در حد زیاد تا بسیار زیاد بوده است مصداق این مسئله در روستاهای ساحلی مانند امین‌آباد و زیبا کنار بسیار قابل مشاهده است در روستاهای با فاصله کم از ساحل میزان تغییرات به نظر ۶۶/۷ درصد در حد متوسط است و برای ۵۷/۶ درصد در روستاهای با فاصله زیاد در حد متوسط است در مجموع تغییرات در روستاهای ساحلی بیشتر است.

جدول ۷: میزان تأثیر مهاجرت معکوس بر تغییر الگوی ساخت مسکن و معماری روستا

شرح	بسیار زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	مجموع
روستاهای ساحلی	۸	۱۲	۹	۳	۱	۳۳
درصد	۲۴/۲	۳۶/۴	۲۷/۳	۹/۱	۳/۰	۱۰۰
روستاهای با فاصله کم از ساحل		۱۱	۲۲			۳۳
درصد		۳۳/۳	۶۶/۷			۱۰۰
روستاهای با فاصله زیاد	۱	۱۰	۱۹	۳		۳۳
درصد	۳	۳۰/۳	۵۷/۶	۹/۱		۱۰۰
مجموع	۹	۴۲	۵۰	۶	۱	۹۹
درصد	۹/۱	۴۲/۴	۵۰/۵	۶/۱	۱/۰	۱۰۰

Source: (research findings)

در رابطه با نقش مهاجرت معکوس در اصلاح و توسعه شبکه معابر روستا، نتایج نشان می‌دهد که در روستاهای ساحلی ۶۶/۷ درصد مهاجرت معکوس را در حد بسیار زیاد در اصلاح و توسعه شبکه معابر روستا مؤثر می‌دانند روستاهای با فاصله کم از ساحل در حد متوسط تأثیرگذار بوده و بیش از ۸۰ درصد میزان تغییرات را در حد بسیار زیاد تا متوسط می‌دانند و در روستاهای روستاهای با فاصله زیاد نیز بیشتر نتایج که در حدود ۹۰ درصد است میزان تغییرات را در حدود متوسط تا زیاد می‌دانند

جدول ۸: میزان تأثیر مهاجرت معکوس در اصلاح و توسعه شبکه معابر روستا

شرح	بسیار زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	مجموع
روستاهای ساحلی	۲۲	۴	۲	۲	۳	۳۳
	۶۶٫۷	۱۲٫۱	۶٫۱	۶٫۱	۹٫۱	۱۰۰
روستاهای با فاصله کم از ساحل	۲	۱۱	۱۸	۲		۳۳
	۶٫۱	۳۳٫۳	۵۴٫۵	۶٫۱		۱۰۰
روستاهای با فاصله زیاد		۱۱	۲۰	۲		۳۳
		۳۳٫۳	۶۰٫۶	۶٫۱		۱۰۰
مجموع	۲۴	۲۶	۴۰	۶	۳	۹۹
	۲۴/۲	۲۶/۳	۴۰/۴	۶/۱	۳/۰	۱۰۰

Source: (research findings)

به منظور تسریع در روند اجرای بهسازی مسکن روستایی و نیل به اهداف این طرح و با عنایت به کسب تجارب ارزنده و شناسایی نقاط ضعف و کمبود سال‌های گذشته، طرح ویژه بهسازی مسکن روستایی در سال ۱۳۸۴ در هیئت دولت مطرح شده و به تصویب رسید که تاکنون منشاء اثرات بسیار خوبی در زمینه مقاوم‌سازی مسکن روستایی در قم بوده است.

این طرح دارای چشم‌انداز و اهداف بسیار بالایی است که در صورت تحقق بخشی از این اهداف، شاهد بهبود کیفیت زندگی در روستاها خواهیم بود. منشور اهداف طرح ویژه بهسازی مسکن روستایی شامل موادی از جمله احداث مسکن مقاوم و بادوام روستایی، تلاش در حفظ هویت معماری بومی مسکن روستایی، تأمین جنبه زیباشناسانه سیمای روستا، تأمین مسکن متناسب با نیاز روستایی، احداث مسکن سبز روستایی، تغییر فضای روستایی از محیطی غیربهداشتی، آسیب‌پذیر و رو به زوال به فضای سرزنده، شاداب و جاذب و زیبا به لحاظ جلوگیری از مهاجرت، تطبیق کالبد مسکن روستایی با زندگی امروزی (احداث مسکن روستایی مطابق زندگی امروزی)، گذر از نگرش (تأمین سرپناه برای روستایی) به (تأمین مسکن برای روستایی)، ارتقاء توسعه سکونتگاه‌های روستایی و تلاش در نزدیکی سطح بهره‌مندی از رفاهیات شهرها و روستاها، تلاش در بهینه‌سازی مصرف انرژی در مسکن روستایی، افزایش قابلیت و سرعت اجرای طرح‌های کالبدی و عمرانی روستاها، تأمین بهداشت محیط روستایی با تولید مسکن روستایی بهداشتی (ارتقاء سطح بهداشت در سکونتگاه‌های روستایی)، تلاش در به حداقل رساندن آثار مخرب تقلید کورکورانه از ظواهر شهری نامناسب در تولید مسکن روستایی، ایجاد تحرک در چرخه تولید مسکن روستایی، ترویج الگوهای منتخب و برجسته معماری روستایی به لحاظ فرم و جنبه‌های زیباشناختی سیمای روستا و ترویج فرهنگ بیمه و ایجاد زمینه‌های لازم برای زیرپوشش قرار دادن واحدهای احداثی مسکن روستایی است. هدف از اجرای این طرح ایجاد حس تعلق پذیری روستائیان به محل سکونت خود و جلوگیری از مهاجرت آنان به شهر و به دنبال آن مهاجرت معکوس خواهد بود. بر طبق نتایج جدول زیر حدود ۸۰ درصد در حد متوسط تا بسیار زیاد مهاجرت معکوس در هم‌پیوستگی بافت مسکونی روستاهای ساحلی در زمان اجرای طرح هادی مؤثر بوده است. از نظر تمام پاسخگویان در روستاهای با فاصله کم از ساحل در حد متوسط تا بسیار زیاد مهاجرت معکوس در هم‌پیوستگی بافت مسکونی در زمان اجرای طرح هادی مؤثر بوده است و در روستاهای با روستاهای با فاصله زیاد میزان تغییرات بیشتر در حد متوسط است.

جدول ۹: میزان تأثیر مهاجرت معکوس در هم پیوستگی بافت مسکونی در زمان اجرای طرح هادی

شرح	بسیار زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	مجموع
روستاهای ساحلی	۱۶	۹	۴	۱	۳	۳۳
درصد	۴۸,۵	۲۷,۳	۱۲,۱	۳	۹,۱	۱۰۰
روستاهای با فاصله کم از ساحل	۳	۱۲	۱۸			۳۳
درصد	۹,۱	۳۶,۴	۵۴,۵			۱۰۰
روستاهای با فاصله زیاد	۱	۶	۲۴	۲		۳۳
درصد	۳	۱۸,۲	۷۲,۷	۶,۱		۱۰۰
مجموع	۲۰	۲۷	۴۶	۳	۳	۹۹
درصد	۲۰/۲	۲۷/۳	۴۶/۵	۳/۰	۳/۰	۱۰۰

Source: (research findings)

در رابطه با نقش مهاجرت معکوس در ساخت فضاهای تفریحی ۸۸ درصد در حد متوسط تا بسیار زیاد تأثیرگذار بوده مقایسه این نتایج با روستاهای با فاصله کم نشان می‌دهد که میزان تغییرات در حد متوسط است به طوری که برخی از افراد در روستاها اقدام به ساخت فضاهای گردشگری نموده‌اند که مورد استفاده روستائیان و گردشگران قرار می‌گیرد و در روستاهای با فاصله زیاد نیز میزان تغییرات در حد متوسط تا کم است

جدول ۱۰: میزان تأثیر مهاجرت معکوس در ساخت فضاهای تفریحی

شرح	بسیار زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	مجموع
روستاهای ساحلی	۱۳	۱۲	۴	۱	۳	۳۳
درصد	۳۹,۴	۳۶,۴	۱۲,۱	۳	۹,۱	۱۰۰
روستاهای با فاصله کم از ساحل	۲	۱	۲۳	۴	۳	۳۳
درصد	۶,۱	۳	۶۹,۷	۱۲,۱	۹,۱	۱۰۰
روستاهای با فاصله زیاد	۲	۸	۱۳	۴	۶	۳۳
درصد	۶,۱	۲۴,۲	۳۹,۴	۱۲,۱	۱۸,۲	۱۰۰
مجموع	۱۷	۲۱	۴۰	۹	۱۲	۹۹
درصد	۱۷/۲	۲۱/۲	۴۰/۴	۹/۱	۱۲/۱	۱۰۰

Source: (research findings)

در لایحه برنامه پنجم توسعه ایران یک ماده به توسعه روستایی اختصاص دارد که به صورت مفصل در ۱۳ بند به موضوعاتی مانند بهسازی روستاها، ارتقای شاخص‌های توسعه روستایی و حمایت مالی کشاورزان از طریق اعطای تسهیلات و همچنین گسترش بیمه اجتماعی روستائیان پرداخته است. بر اساس این ماده دولت مکلف است به منظور بهبود وضعیت روستاها در زمینه سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی راهبردی و نظارت و هماهنگی بین دستگاه‌های اجرایی، ارتقای سطح درآمد و کیفیت زندگی روستائیان و کشاورزان و کاهش نابرابری‌های موجود بین جامعه روستایی، عشایری و جامعه شهری حمایت لازم را از اقداماتی که در این ماده ذکر شده به عمل آورد. همچنین مقرر شده است تا شاخص‌های توسعه روستایی و ارائه خدمات نوین و تهیه برنامه اولویت‌بندی خدمات روستایی با توجه به شرایط منطقه‌ای و محلی ارتقا یابد. دولت باید از گسترش کشاورزی صنعتی و صنایع روستایی با اولویت توسعه خوشه‌ها و زنجیره‌های صنعتی، کشاورزی کوچک و متوسط که بخش اعظم نهادها و عوامل تولید آن در جغرافیای روستایی وجود دارد و همچنین صنایع دستی و خدمات گردشگری و ایجاد و توسعه بازارهای محلی با اولویت مراکز دهستان‌های دارای قابلیت توسعه حمایت کند. در ضمن از جمله عواملی که می‌تواند بر مهاجرت معکوس و به تبع آن توسعه روستایی کمک نماید، بحث فناوری اطلاعات و ارتباطات است.

جدول ۱۱: میزان تأثیر مهاجرت معکوس در ساخت فضاهای خدماتی

شرح	بسیار زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	مجموع
روستاهای ساحلی	۱۶	۹	۴	۱		۳۳
درصد	۴۸,۵	۲۷,۳	۱۲,۱	۳		۱۰۰
روستاهای با فاصله کم از ساحل	۲	۱۱	۱۷	۳		۳۳
درصد	۶,۱	۳۳,۳	۵۱,۵	۹,۱		۱۰۰
روستاهای با فاصله زیاد	۱	۱۳	۱۰	۳	۶	۳۳
درصد	۳	۳۹,۴	۳۰,۳	۹,۱	۱۸,۲	۱۰۰
مجموع	۱۹	۳۳	۳۱	۷	۹	۹۹
درصد	۱۹,۲	۳۳,۳	۳۱,۳	۷,۱	۹,۱	۱۰۰

Source: (research findings)

در مورد فضاهای گردشگری در روستاهای محدوده مورد مطالعه با توجه به برخی از روستاها مانند دهنه سر شیجان، فشتکه و روستاهای ساحلی که همگی دارای گردشگری هستند بنابراین بحث گردشگری در روستاهای مورد مطالعه مطرح بوده و مورد توجه قرار گرفته است در این رابطه در روستاهای ساحلی ۶۳/۶ درصد در حد متوسط تا بسیار زیاد اظهار داشته‌اند که مهاجرت معکوس بر ساخت فضاهای گردشگری تأثیرگذار بوده است و در روستاهای با فاصله کم از ساحل ۶۶/۶ درصد در حد زیاد تا متوسط مهاجرت معکوس بر ساخت فضاهای گردشگری تأثیرگذار بوده است در مجموع مقایسه نتایج نشان می‌دهد که شدت اثرگذاری در روستاهای ساحلی بیشتر بوده است

جدول ۱۲: میزان تأثیر مهاجرت معکوس بر ساخت فضاهای گردشگری

شرح	بسیار زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	مجموع
روستاهای ساحلی	۱۰	۱۱	۵	۴		۳۳
درصد	۳۰,۳	۳۳,۳	۱۵,۲	۱۲,۱		۱۰۰
روستاهای با فاصله کم از ساحل	۳	۹	۱۳	۴		۳۳
درصد	۹,۱	۲۷,۳	۳۹,۴	۱۲,۱		۱۰۰
روستاهای با فاصله زیاد	۱۰	۱۰	۱۲	۵	۶	۳۳
درصد	۳۰,۳	۳۰,۳	۳۶,۴	۱۵,۲	۱۸,۲	۱۰۰
مجموع	۱۳	۳۰	۳۰	۱۳	۱۰	۹۹
درصد	۱۳,۱	۳۰,۳	۳۰,۳	۱۳,۱	۱۰,۱	۱۰۰

Source: (research findings)

نتیجه‌گیری و دستاورد علمی پژوهشی

افزایش هزینه‌های زندگی در شهر و رشد قیمت خانه در مناطق حاشیه‌ای سبب شده تا مهاجرت معکوس در برخی مناطق شهری ایران شکل بگیرد. بر اساس اعلام قائم مقام وزارت راه و شهرسازی در سال ۱۳۹۰، ۸۰۰ منطقه حاشیه‌ای در ایران شناسایی شده است. برآوردها نشان می‌دهد قیمت ملک در این نقاط نیز روند صعودی داشته است. بیش از ۱۸ میلیون نفر از جمعیت ۲۱ میلیون نفری روستاییان کشور از راه آسفالت برخوردار شده‌اند. سیاست‌های اصلی دولت این است که در تمام روستاهای با جمعیت نزدیک به ۱۰۰ نفر یعنی بیش از ۲۰ خانوار، راه آسفالت کشیده می‌شود. توسعه راه روستایی به توسعه اقتصاد کشور کمک می‌کند. فعالیتهای کشاورزی به راه نیاز دارد و در صورت گسترش راه‌ها هزینه‌های حمل و نقل کاهش می‌یابد. از سوی دیگر هزینه‌های بالای زندگی در مناطق شهری دشواری را به جمعیت مهاجر روستایی تحمیل می‌کند. با توسعه راه‌های کشور زمینه‌های ایجاد شده تا حتی در صورت اشتغال فرد روستایی در شهرها، او باز هم به روستای خود بازگردد. به این ترتیب در روستاهای نزدیک به مناطق شهری می‌توانند در شهر کار کنند و در روستا زندگی کنند. میزان توسعه راه‌ها در مناطق روستایی

طی سال‌های گذشته افزایش چشمگیری داشته است. طی سه دهه گذشته روند مهاجرت از روستاها به شهر به شدت گسترش یافته است. برآوردهای مرکز آمار ایران نشان می‌دهد امور اشتغال‌زایی مانند قالی‌بافی در روستاها با افت ۶۰ درصدی مواجه بوده است. تنها در شیراز تعداد فرش‌باخان روستایی از ۱۲۰ هزار نفر به ۴۰ هزار نفر کاهش داشته است. خط فقر یک میلیون و ۱۰۰ هزار تومانی در مناطق شهری کشور منجر به مهاجرت معکوس شده است.

توزیع جمعیت در روستاهای ایران به هیچ وجه یکسان نیست و عوامل متعدد جغرافیایی هم چون توپوگرافی، اقلیم، نوع خاک، میزان آب، نوع معیشت، فرهنگ و... در پراکندگی آن مؤثر است. به طوری که روستاهای غرب ایران پرمعیت‌تر از روستاهای شرقی است. در مجموع با توجه به تعداد روستاهایی که طی دهه‌های اخیر خالی از سکنه شده می‌توان نتیجه گرفت که به طور کلی از تعداد روستاهای کوچک کاسته شده و جمعیت روستایی به مرور گرایش بیشتری به زندگی در روستاهای پرمعیت داشته است. با وجود پرمعیت شدن روستاهای بزرگ و تبدیل برخی از این روستاها به شهر، تعداد روستاهای بزرگ کاهش نیافته و به تدریج به تعداد و جمعیت این روستاها افزوده شده است. جز برخی مهاجرت‌ها که در اثر مسائل سیاسی و یا حوادث طبیعی صورت می‌گیرد، تمامی شواهد و مدارک حاکی از آن است که این فقیرترین افراد نیستند که مهاجرت می‌کنند. سطح و دامنه‌ای از فقر وجود دارد که پایین‌تر از آن مهاجرت مقدور نیست و علاوه بر آن خود مهاجرت نیاز به امکاناتی برای هزینه‌های سفر و حمایت مهاجران در مقصد تا زمانی که کار تمام‌وقت یا پاره‌وقتی پیدا کنند، دارد. بیشتر روستاییانی که مهاجرت می‌کنند از گروهی هستند که در روستا وضعیت اقتصادی خوبی دارند و برای رسیدن به امکانات بهتر به شهر مهاجرت می‌کنند. و چون تخصص اغلب آن‌ها در روستا باغداری، کشاورزی و دامداری بوده است و پس از مهاجرت به شهر موقعیتی برای تخصص آن‌ها وجود ندارد در بیشتر اوقات وارد فعالیت‌های تخصصی نمی‌شوند و بیشتر در کارهای دستی مشغول به کار می‌شوند که از نظر سطح درآمدی با روستاها فرقی ندارد و شاید فرد، شغل ایدئال خود را هم پیدا نکند، ولی به علت این که مهاجرت کرده، مجبور است با شرایط بسازد. مهاجرت از روستا به شهر در ایران مرد گزین، جوان گزین، مجرد گزین و با سواد گزین است. مهاجرت‌های روستاییان غالباً به صورت فردی انجام می‌شود. میان مساحت زمین زراعی و مهاجرت رابطه‌ی معکوس وجود دارد. مهاجرت‌های روستایی - شهری بیشتر یک مرحله‌ای است البته مهاجرت و جابجایی جمعیت روستایی در مناطق مختلف کشور متفاوت است. مثلاً گرایش جمعیت کشور به شهر تهران موجب پیدایش روستاهای بسیار بزرگ در استان تهران و پیرامون پایتخت شده‌اند، زیرا اسکان در شهر تهران برای بسیاری از مهاجران به دلایل متعدد دشوار است و این روستاها به عنوان مراکز خوابگاهی در حاشیه شهر به وجود می‌آیند و رشد و توسعه می‌یابند.

بررسی مطالعات حاکی از آن است که دلایل مهاجرت بازگشتی به نواحی روستایی عمدتاً اقتصادی، بوم‌شناختی و یا در ارتباط با کیفیت زندگی است. به علاوه مهاجرت معکوس در ایران شکل دیگری از مهاجرت معکوس در کشورهای پیشرفته است، در کشورهای پیشرفته ساکنین شهرها عمدتاً از مشکلات بزرگ‌تر مراکز شهری به دنیای قابل اداره تر و سالم‌تر حاشیه سوق داده می‌شوند، اما در کشورهای جهان سوم عمدتاً دسترسی به فرصت‌های شغلی، مسکن ارزان‌تر و دیگر دلایل موجب جابه‌جایی جمعیت از شهرها به سکونتگاه‌های روستایی می‌گردد.

چنانکه در اغلب تحقیقات انجام شده در کشور تأمین زمین و مسکن ارزان قیمت در روستا و نزدیکی به محل کار و فعالیت به عنوان مهم‌ترین علل شکل‌گیری مهاجرت‌های معکوس و بازگشتی مطرح شده است.

بدون تردید، روستاهای پیرامون شهرهای بزرگ از جمله مهم‌ترین کانون‌های استقرار جمعیت‌های مهاجر از روستاها و حتی شهرهای کوچک به شمار می‌آید؛ این روستاها به دلیل برخورداری از امتیاز مجاورت و همزیستی با شهر بزرگ به ویژه در ابعاد فرصت‌های شغلی و بهره‌مندی از خدمات و زیرساخت‌ها از مزیت ارزانی شرایط زندگی و بخصوص اجاره‌ی مسکن و یا حتی خرید زمین یا مسکن بهره‌مند بوده و تبعا زمینه‌ساز رشد بی‌رویه‌ی جمعیت در این‌گونه از روستاها می‌شود. عوامل مؤثر در رشد مهاجرت‌های معکوس به روستاهای شهرهای تنکابن و رامسر متأثر از اهداف توسعه است که به شرح زیر عبارت‌اند از:

عوامل اقتصادی عبارت‌اند از: درآمد ثابت و دائمی، امنیت شغلی، تعادل شغلی (ترکیبی شامل بخش‌های کشاورزی، تجارت و صنعت)، امکان کسب یک زندگی آزاد، تقسیم توانایی پاسخ‌گویی منابع، توزیع و مصرف برای مدتی طولانی.

عوامل اجتماعی و فرهنگی عبارت‌اند از: حفظ سلامتی که اساس ادامه‌ی حیات جامعه است و نیز دسترسی، تهیه و توزیع آن در سطح جامعه، توسعه‌ی آموزش که عامل هدایت توسعه و ایجاد یک زندگی سالم است. رسیدن به خودکفایی بر اساس ارزش‌های فرهنگی، حفظ محیط طبیعی بر سلامتی جامعه. مهاجرت از دیدگاه اجتماعی به انگیزه‌های متعددی چون انگیزه‌های مربوط به تشکیل یا الحاق به خانوار، تغییر وضعیت زناشویی، انگیزه‌های مربوط به اعضای خانوار، تحمل‌ناپذیر شدن شرایط زیست در مبدأ، تمایل به زندگی در جای دیگر ....

عوامل سیاسی که در جوامع مختلف می‌تواند متفاوت باشد، ولی اصول کلی آن همراه ساختن جامعه‌ی روستایی با سیاست‌های دولت و به دنبال آن استفاده از روستا به عنوان منبع قدرتی پایدار است. و عوامل طبیعی که در این بحث کمتر می‌گنجد.

به طور کلی، مهاجرت و از جمله مهاجرت بازگشتی، پیامدهای مختلفی در مبدأ و مقصد به جای می‌گذارد و عدم توجه به کمیت و کیفیت جابه‌جایی‌های جمعیتی مناطق به شکست برنامه‌های اقتصادی، اجتماعی و عمرانی منجر خواهد شد. اگرچه مسئله بازگشت مهاجران، پدیده نوینی محسوب نمی‌شود؛ اما افزایش شدت و آهنگ رشد آن در سرشماری ۱۳۹۰ و تأکید ماده ۱۹۴ قانون برنامه پنجم در رشد این پدیده اهمیت و ضرورت چنین تحقیقی را نشان می‌دهد. از این‌رو، بررسی پیامدهای مهاجرت معکوس در شهرستان رشت اهداف پژوهش حاضر بود. جابه‌جایی انسان‌ها برای بقای حیات، سابقه‌ای به قدمت انسان دارد و پویایی رابطه انسان با مکان، در قلب پدیده مهاجرت قرار گرفته است. مهاجرت درون‌مرزی داوطلبانه بین سکونتگاه‌ها شامل انواع: از روستا به روستا، از شهر به شهر، از روستا به شهر و از شهر به روستا است. مهم‌ترین نوع و شکل غالب مهاجرت درون‌مرزی داوطلبانه در کشورهای در حال توسعه، مهاجرت روستاییان به شهرها بوده است و غالباً با انگیزه‌های اقتصادی صورت می‌گیرد. در واقع، مهاجرت روستا- شهری در این محدوده، دستاورد فقر است. در محدوده مورد مطالعه، ضعف ساختاری مناطق روستایی و کمبود فرصت‌های شغلی، مسائل اقتصادی و کمبود خدمات زیربنایی - عمرانی، بهداشتی و درمانی و آموزشی باعث

مهاجرت روستاییان به شهر شده است. به دنبال پدیده مهاجرت روستا-شهری سرمایه‌های انسانی، اقتصادی و اجتماعی روستا از فضاهای روستایی به سوی مناطق شهری گسیل می‌شود؛ ولی در سال‌های اخیر هم‌زمان با سایر مناطق کشور ظهور روند جدید مهاجرت داخلی یا جریان «مهاجرت بازگشتی» که تحت عنوان ضد شهرنشینی در ناحیه مورد مطالعه نیز ظهور کرده است. مهاجرت بازگشتی به عنوان کنش انسان در فضای جغرافیایی قابل تبیین است. مهاجرت بازگشتی از دافعه‌های شهرهای مقصد مهاجرت، از جمله:

بالا بودن هزینه‌های زندگی، نداشتن مسکن و اجاره‌بهای بالا، بیکاری، مشکلات فرهنگی و غیره و جاذبه‌های موطن از جمله: ارائه خدمات زیربنایی، اجرای طرح‌های کالبدی روستا، تملک و احیای اراضی کشاورزی ناشی شده است. نتایج این تحقیق نشان داد مهاجرت‌های معکوس در سطح محدوده تحقیق به دلایل اقتصادی صورت گرفته است. اغلب افرادی که به دلایل اقتصادی قادر به زندگی در شهرها نیستند به دلیل کمبود هزینه‌های کمتر در روستا اقدام به زندگی در روستا می‌کنند از طرفی برخی از افرادی که در گذشته بنا به هر دلیلی راهی شهرها شده‌اند امروزه در زمان بازنشستگی خود به روستا بازگشته‌اند اگر چه تعداد این افراد کم است اما در سطح روستا به چشم می‌خورند. مهاجرت بازگشتی حاکی از جریان یابی سرمایه از شهر به روستا است. جریان سرمایه‌های انسانی، مالی به نواحی روستایی حاکی از بازساخت جغرافیایی در محدود مورد مطالعه است. احیای اراضی کشاورزی در روستاهای هر چند در سطح اندک نشان دهنده مهاجرت برگشتی است اما مهم‌ترین و بیشترین پیامد مهاجرت را می‌توان در بخش کالبدی از جمله تغییر اراضی کشاورزی، ساخت ساز واحدهای مسکونی اشاره نمود که موجب بیشترین تغییر در روستاهای شهرستان شده است.

مهاجران قسمتی از دارایی‌های اقتصادی خود را در شهر مقصد صرف خرید مسکن و غیره کرده‌اند و قسمتی دیگری را به روستا بازگردانده‌اند؛ ولی بازگشت سرمایه‌های انسانی، مهارت، تجربه، سرمایه‌های اقتصادی در قالب مهاجرت بازگشتی نوعی جریانی سیکلونی سرمایه در فضای ناحیه دارد که از روستا به شهر و سپس به روستا جریان یافته است. مهاجران بازگشته ضمن نوسازی مسکن روستایی، به سرمایه‌گذاری و ایجاد مشاغل غیر کشاورزی، توسعه دام‌پروری صنعتی و غیره پرداخته و در فعالیت‌های اجتماعی از جمله حضور در شورای اسلامی روستا نیز مشارکت فعال ایفا کرده‌اند. در نتیجه، مهاجران بازگشته در افزایش سرمایه‌های اجتماعی روستا نیز نقش مثبتی داشته‌اند. از این رو، بهترین راه برای جلوگیری مهاجرت روستاییان و تخلیه روستاها، افزایش درآمد روستاییان و جلوگیری از مسائل اجتماعی و حاشیه‌نشینی در شهرها، ایجاد و متنوع سازی اشتغال روستایی، ایجاد نواحی صنعتی روستایی است.

ارزیابی فرضیه‌ها

بین مهاجرت معکوس و تحولات محیطی - اکولوژیکی رابطه وجود دارد

در طی سال‌های اخیر مهاجرت معکوس در سطح منطقه موجب شده تا تغییر و تحولاتی در محیط دیده شود که از جمله تغییر کاربری اراضی که به دلیل ساخت و سازها صورت گرفته است که اغلب به‌عنوان ویلا بفروش می‌رسند و در واقع برای سکونت گردشگران مورد استفاده قرار می‌گیرند تا روستائیان اما با حمایت مدیران روستا در طی سال اخیر تغییر کاربری صرفاً برای مهاجرت‌های معکوس صادر می‌گردد و بنا به اظهارات مدیران مهاجرت‌های معکوس در تغییر کاربری اراضی نیز تأثیرگذار بوده است و از موارد دیگر استفاده از مصالح با دوام است که در بیش

از ۹۰ درصد از روستاها رواج یافته است و تخریب جنگل هم به‌عنوان یکی از آسیب‌هایی است که مهاجرت معکوس در پی داشته است در مجموع می‌توان گفت تغییرات محیطی و اکولوژیکی در سطح روستاها صورت گرفته است که به دلیل مهاجرت معکوس بوده است بنابراین بین مهاجرت معکوس و تغییرات محیطی - اکولوژیکی رابطه وجود دارد.

بر اساس آزمون همبستگی اسپرمن به لحاظ اثرات مهاجرت معکوس بر تحولات محیطی - اکولوژیکی و شاخص‌های مربوط همبستگی معناداری مشاهده می‌شود که ارزش آن در سطح ۰/۰۱ و ۰/۰۵ درصد اطمینان معنادار است بدین صورت که سطح معناداری آزمون ارتباط بین دو شاخص را تأیید می‌کند و مقدار ضریب به دست آمده از آزمون، رابطه مثبتی را بین دو آزمون نشان می‌دهد بدین صورت که هراندازه که مهاجرت معکوس افزایش یابد به همان اندازه میزان تحولات محیطی - اکولوژیکی افزایش می‌یابد.

بین مهاجرت معکوس و تحولات کالبدی - فضایی رابطه وجود دارد

ساخت‌وسازهای روستایی به عنوان یکی از ارکان تأثیرگذار در کاهش مهاجرت از روستا به شهر، همواره از دغدغه‌های مردم و مسئولان این بخش بوده و به همین منظور و برای افزایش نظارت بر این ساخت و سازها و کاهش تخلفات، مواد قانونی در وزارت کشور تصویب شده است که معروف‌ترین آن کمیسیون ماده ۹۹ دهیاری‌ها است. در این قانون بر نظارت دستگاه‌های متولی مانند دهیاری‌ها و بخشداری‌ها و همچنین برخورد با متخلفان این حوزه تأکید شده است، اما ساخت و ساز در روستاها به‌صورت آرام و نامحسوس تغییر نموده است. در رابطه با نقش مهاجرت معکوس در اصلاح و توسعه شبکه معابر روستا، نتایج نشان می‌دهد که ۹۰ درصد مهاجرت معکوس در اصلاح و توسعه شبکه معابر روستا در حد متوسط تا بسیار زیاد تأثیرگذار است بر طبق نتایج جدول زیر ۹۳ درصد در حد متوسط تا بسیار زیاد مهاجرت معکوس در هم پیوستگی بافت مسکونی در زمان اجرای طرح هادی مؤثر بوده است در رابطه با نقش مهاجرت معکوس در ساخت فضاهای تفریحی حدود ۸۰ درصد در حد متوسط تا بسیار زیاد تأثیرگذار بوده به طوری که برخی از افراد در روستاها اقدام به ساخت فضاهای گردشگری نموده‌اند که مورد استفاده روستائیان و گردشگران قرار می‌گیرد.

در مورد فضاهای گردشگری در روستاهای محدوده مورد مطالعه با توجه به برخی از روستاها مانند دهنه سر شیجان، فشتکه و روستاهای ساحلی که همگی دارای گردشگری هستند بنابراین بحث گردشگری در روستاهای مورد مطالعه مطرح بوده و مورد توجه قرار گرفته است در این رابطه ۶۶/۶۶ درصد در حد متوسط اظهار داشته‌اند که مهاجرت معکوس بر ساخت فضاهای گردشگری تأثیرگذار بوده است و ۳۸/۳۸ درصد در حد زیاد مهاجرت معکوس بر ساخت فضاهای گردشگری تأثیرگذار بوده است.

بر اساس آزمون همبستگی اسپرمن به لحاظ اثرات مهاجرت معکوس بر تحولات کالبدی - فضایی و شاخص‌های مربوط همبستگی معناداری مشاهده می‌شود که ارزش آن در سطح ۰/۰۱ و ۰/۰۵ درصد اطمینان معنادار است بدین‌صورت که سطح معناداری آزمون ارتباط بین دو شاخص را تأیید می‌کند و مقدار ضریب به دست آمده از

آزمون، رابطه مثبتی را بین دو آزمون نشان می‌دهد بدین صورت که هر اندازه که مهاجرت معکوس افزایش یابد به همان اندازه میزان تحولات کالبدی - فضایی افزایش می‌یابد.

References

- Sajjadpour, Sayyed Mohammad Kazem (2005), Conceptual and Operational Framework in Management, International Case Migration in Iran, Journal of Geographical Research, No. 78.
- Lucas, David & Mir, Powell (2002), An Introduction to Population Studies, Translated by Hossein Mahmoudian, University of Tehran Publications.
- Taherkhani, Mehdi (2001), An Analysis of Factors Affecting Rural / Urban Migration, Journal of Geographical Research, No. 62
- Todarow, Michael (1988), Internal Migration in Developing Countries, Review of Theories, Evidence, Research Methods and Priorities, Mustafa Sarmadi and Parvin Raisifard, The Institute of Labor and Social Security.
- Haggett, Peter (2008), Geography: A New Composition, Translated by Shapoor Goodarzi Nejad, Tehran: Position.
- Arabic Reform, Ibrahim (1345), A Guide to Iranian Cities. Tehran: Far Organization Publications, 1345, pp. 334-335, 343-346.
- Mawlai, Abdullah (1995), Migration and Identity-Based Politics, Foreign Policy Quarterly Twenty-Second, No. 1.
- Asayesh, Hossein (1998), Internal Movements of the Iranian Population, Emphasizing on Rural Migration, Journal of Jihad, Nineteenth Year, No. 221-220, pp. 52-47.
- Pacion, m (1985), Rural Geography, Harpper and Row Publishers.

Internet resources

- Results of the General Census of Population and Housing, 2006
Planning and Budget Organization; 1377; p. 17
- Iranian Consulting Engineers Tabriz, 1368, p. 9
- Meteorological Organization, 2013
<https://www.annalsofgeophysics.eu>
<https://link.springer.com>